

Nafarroako konkista: aferetan zailena

Santi Leone

Historian doktorea

Laburpena

1715ean, Francisco Alesonek idatzitako *Anales de Navarra* liburukoteari paratu zion hitzaurrean, Matias Izcue doktoreak adierazi zuen Nafarroaren konkista zela historialari batek jorra zezakeen “gai zailena”: “*el asunto más difícil que se pueda ofrecer a la historia*”, jatorrizko bertsioan. Nafar historiografiak, Izcueren garaikoak, aitzinekoak eta geroagokoak, argi erakusten du arrazoia zuela.

1. Sarrera

1715ean, Francisco Alesonek idatzitako *Anales de Navarra* liburukoteari paratu zion hitzaurrean, Matias Izcue doktoreak adierazi zuen Nafarroaren konkista zela historialari batek jorra zezakeen “gai zailena”: “*el asunto más difícil que se pueda ofrecer a la historia*”, jatorrizko bertsioan. Nafar historiografiak, Izcueren garaikoak, aitzinekoak eta geroagokoak, argi erakusten du arrazoia zuela.

Ez dakit alferrikako ariketa ote den, baina galdegin liteke noiz izen den zailago konkistaz idaztea, Izcueren garaian edo gaur egun. Eta galdegin liteke, gainera, zein izan den zailtasuna garai bakoitzean. Nago Izcue, 18. mendean, testuinguru politikoaz ari zela. Izcueren aitzin-solasa daraman lana, konparaziorako, adibide ona da. Francisco Alesonek iraultza ekarri baitzuen Nafarroaren konkista *narratzeko* moldera, baina iraultza hori ezinezkoa izanen zatekeen, aitzinetik aldaketa inportante bat gertatu ez balitz Espainiako errege dinastian. Borboitarak (Nafarroako errege-erreginen ondorengoak, alegia) Espainiako tronura ailegatuta, eta Austriarrak (Fernando Katolikoaren ahaideak, alegia) kanporatuta, posible bihurtu zen konkistaren kontakizunean ikuspuntua aldatzea, eta Juan eta Katalinaren figura berriz ere aldarrikatzea.

Aferetan zailena, konkistarena. Zaila, gainera, memento orotan. Gaur, atzo eta herenegun. Baina zaila, orobat, unean-unean zaila izateko arrazoiak diferente izan direlako, eta, anitzetan, gure garaiko oztopoak eta historia idazteko problemak iraganera proiektatzeko joera izan dugulako, bertzelako zailtasunik posible ez balitz bezala. Zaila, beraz, idazten, eta zaila, maiz, idatzitakoa ulertzen.

Nire ustez, konkistaz aritzeko tenorean, edo, nahiago baduzue, konkistari heltzeko tenorean, bi garai izan dira. Antzinako Erregimena (gutxi gorabehera, Yanguas y Mirandaren obrara ailegatu arte), eta Erregimen Berria (hemeretzigarren mendetik gaur egun arte). Bigarren garaian (hau da, gure garaia) konkistaren gainean zabaldu den diskurtso nagusia sortu da batzuetan Erregimen Zaharreko diskurtsoa gaizki interpretatuzetik eta maiz nahita desitxuratzetik. Diskurtso zaharreko zenbait osagai hartu

(batzuk aipatzearen, Nafarroaren eta Gaztelaren arteko ustezko batasun eque-
principalala, foruek ustez beren horretan segitu izana, konkistari inportantzia kendu nahia)
eta diskurtso berrian konkistaren inguruko ikuspegi idilikoa osatzeko baliatu dituzte
historialari *navarristek*. Jakina, konkistaren irudi hori, 19. mendean liberalek egin zuten
eta 20. mendean navarristek zabaldu zuten irudi hori, kritikatu beharra zegoen eta
kritikatu beharra dago. Nik, halere, bi puntu azpimarratuko nituzke. Alde batetik,
konkistaren irudi *navarristari* egin zaion kritika lotuegi ibili da *navarristek* berek
ezarritako diskurtsoari. Hau da, kritikoeak anitzetan aski izan dute “beltz” erratea
navarristek “txuri” errana zuten tokian, eta, hartara, ikuspuntu politiko batetik
Nafarroaren konkistaren irudi egokiagoa sortu dute, baina lan metodologiaren
ikuspuntutik eskas den irudia. Eta, bertzetik, nik erranen nuke historia tradizionalan
bezala, historia militarra egiten tematzen garela gu ere, izandako porrot guztien
gorabehera erresistentzia luze baten historia epikoa hain zuzen ere: konkistatik hasi eta
Espainiako gerla zibilera, karlistaldietatik pasatuz.

Nire ustez, ordea, konkistaren ondorengo historiografian ez dago Estatu
galduaren nostalgiarik. 16, 17 eta 18. mendeetan historiografia ez da ariketa iraganzalea,
jarduera politikoa baizik. Konkistaren ondoren, etengabeko eztabaida luzea etorriko da,
konkistaren inguruan eta Foruen tokiari buruzkoa, eta eztabaida hori definitzeko gaur
egungo terminoak (autonomismoa, independentismoa) hurbilketa inperfektoak bertzerik
ez dira. Antzinako Erregimeneko historiografia ulertzeko, nire ustez, bi puntu ulertu
behar dira. Lehenik: historia jarduera politikoa da, diskurtso politikoa da, ez zientifikoa.
Bigarrenik: diskurtso hori ulertzeko, “monarkia osatua” bezalako kontzeptuak (hau da,
monarkia erregea buru eta lotura bakarra duen hainbat gorputz txikiz osaturiko gorputz
handia da) interesgarriagoak dira, nazio kontzeptua baino. Nik ere uste dut, edo bederen
gustuko dut sinestea nafarrek aukera izan balute, nahiagoko zutela independentzia
berreskuratu. Alde horretatik, interesgarria da “Espainia” hitza foruetatik ezabatzeko
ahalegina. 16. mendean, *Fuero reducido* delakoa prestatu zutenean (nolabait, Foru
orokorraren edizio eguneratua-edo), aldaketa txiki baina esanguratsua egin zuten: Foru
orokorreko sarreran, esaldi hau ikus daiteke: “fue primeramente establecido en España
de Rey alzar”; *Fuero reducido* delakoan, hau irakur daiteke: “fue primeramente
establecido en Navarra de Rey alzar”. Baina ailegatu zaigun historiografian ez da
nazioaz aritzen. Erregimen Zaharreko historiografiak landu zituen gaiak bertzelako dira:

zer ikusteko gehiago dute Nafarroa egitura politiko horretan kokatzeko manerarekin, bertze edozerekin baino.

Adibide bat emanen dut: konkistaren ondorengo hiru mendeetan, foruei dagokienez, etengabeko tirabirak gertatuko dira Gaztelaren eta Nafarroaren artean. Eztabaida guztietan, afera izanen da nola gobernatu behar duen erregeak Nafarroan, bere borondate hutsaz (Gaztelan bezala) edo Gorteen iritzia kontuan hartuta. Eta eztabaida guztietan ageri da foruen gainean bi ikuspuntu diferente daudela eta haien estatusa, azken batean, lauso samarra dela. Eztabaida horietan, nafarrek (hitz hori erabiliko dugu, nahiz eta erregearen boterea defendatu zuten batzuk nafarrak izan) defendatuko dute behin eta berriz foruek beren horretan segitzen zutela eta erregeak errespetatu behar zituela. Baina, hain zuzen ere, foruak arriskuan zeudelako erran zuten hori behin eta berriz nafarrek. Hau da, diskurtso hori estrategia politiko baten ondorioa da. Geroago, eztabaida horrek zentzua galdutakoan, diskurtso navarristak osagai hori hartu eta ideia hau zabalduko: konkistaren ondoren, Gaztelak foruak errespetatu zituen. *Navarra se unió a Castilla conservando sus fueros.*

Eta afera zaila, erran dezagun deblauki, gaiak parte hartzea eskatzen duelako, batzuen alde eta bertzeen kontra agertzea ezinbertzekoa delako. Ezin neutrala izan konkistaz ari garelarik, ezin afera horretaz hotz eta objektibo idatzi. Horretan, beharbada, guk dugu problema handiena, erran nahi baita, historiaren zientifikotasunaren paradigmapean bizi garen historialariok. Historiak egia (datuetan oinarritua, agirietan xerkatua) helburu duela ikasi dugunok. Tira, badira gaiak (bisigodoen garaiko zergak, Erdi Aroko sukaldaritza, erromatarren hirietako estolderia), beren urrunean, historialariak zainetan odolik ez balu bezala lantzen ahal dituenak. Nahi bada, dei diezaiogun objektibotasuna guretako inporta guti duten gai horiek tratatzeko manerari. Gainerakoetan, subjektibotasuna agertuko baitzaigu, baitezpada.

Hain zaila izanik, ez da, beraz, harritzekoa, hainbertze historialari Nafarroaren konkista saihesten edo ukatzen saiatu izana.

2. Bi errestituzio eta borondatezko entrega bat.

Nafarroa Gaztelari lotzeko manera konkista izan zela ukatzea ez da soilik 20. mendeko joera izan. Ukazio hori gaiaren inguruko historiografiaren hasieratik beretik agertzen zaigu. Are gehiago, erraten ahalko genuke, 16. mendetik 18.era bitarte, nafar historiografia konkista ukatzeko saio luze bat dela; edo, nahiago bada, nafar historialariak etengabe aritu zirela aitzakiak eta itzulinguruak bilatzen, Nafarroan gertatutakoari konkista ez deitzeko. Horri buruz, bi ohar: arestian, “*nafar historiografia*” eta “*nafar historialariak*” aipatu ditut. Haiena izan baitzen konkistarekiko kezka, eta ez kanpoko historialariena. Are gehiago, Gaztelako boterearen defendatzaileak izanen dira behin eta berriz Nafarroarena konkista izan zela defendatuko dutenak. Eta bigarren oharra: ukazio horren aitzinean, bi jarrera hartzen ahal ditugu. Deitoratzen ahal dugu hemengo historialariak historia bertze modu batean kontatu ez izana; edo saiatzen ahal gara ulertzen zergatik idatzi zuten historia idatzi zuten eran. Bigarren bidea hartuz gero, ikusiko dugu (nire ustez, bederen), 16, 17 eta 18. mendeetan ukaziora eraman zuten arrazoiak eta gaur egungoak guztiz diferenteak direla, eta arras balio desberdina dutela.

Ikus ditzagun, labur-labur, bi adibide.

Oker ez banabil, Diego Ramirez Avalos de la Piscina izan zen konkista kontatzen edo laburbiltzen saiatu zen lehen historialari nafarra, 1534. urte aldera. Avalos de la Piscinak konkistaren bidez, errestaurazio bat ikusiko du: Carlos I. arekin, “Nafarroako leinu ahantzia” (“*la olvidada divisa de Navarra*”, jatorrizko bertsoan) bueltatuko da erresumara, Frantziako dinastiak etorritik geroztik galduriko leinua hain zuzen ere. Ez genuke atzendu behar Avalos de la Piscina agramondarra zela. Bere *Kronikan* Labriteko Juan eta Katalina errege-erreginen gorazarrea egingen du, bai eta haien alde borrokan aritu ziren agramondarren aldarrikapena ere. Nolanahi den ere, azken orrietan, erregea izateko zilegitasuna aitortuko dio Carlos I.ari.

Zenbait historialarik ulertu dute Avalos de la Piscina errege berriaren zilegitasuna finkatu nahian zebilela, eta, bidenabarkoan, hura agramondarren alde lerrarazi. Nire ustez, Avalosek bi borrokagune izan zituen bere *Kronikan*. Gaztelan, Lopez de Palacios Rubios historialariak errana zuen Aragoiko Fernandok, Nafarroa hartutakoan, Espainian godoek lortutako batasuna berriz ere ezarria zuela. Beraz, historialari horren ikuspuntutik, konkistaren bidez, Fernandok berari zegokiona

errekuperatu bertzerik ez zuen egin. Avalosek, “Nafarroako leinu ahantzia” solasera ekarri zuelarik, Gaztelan asmatu berriz “errestaurazio” horri aurre egin nahi izan zion. Gaztelatik, godoen errestaurazioaren bidez, Nafarroako errege-erreginen zilegitasuna ukatu nahi izan zuten, konkista justifikatzeko. Nafarroan, Avalosek, bertzelako errestaurazio bat proposatu zuen, nafar errege-erreginen zilegitasuna onartu eta Carlos I.arenaganaino zeramana. Zer dela-eta? Konkista onartuz gero, Avalosek onartu beharko zuen erregeak nahi zuena egiten ahal zuela Nafarroako sistema politikoarekin; Carlos I.a nafar leinuen jarraipena zela defendatuz gero, errege berriak, ordura arteko monarkek bezalaxe, erresumako sistema politikoa nahitaez errespetatu beharko luke (teorian, bederen). Beraz, egoera politikoa kontuan hartuta (iduri zuen konkistak ez zuela bueltarik), eta Gaztelako historiografia zer erraten ari zen ikusita, Avalosek bere istorioa osatu zuen: konkistaren bidez, Nafarroako leinu ahantziaren errestaurazioa.

17. mendean, Garcia de Gongora y Torreblancak defendatuko du, bertzeak bertze, nafarrek nahitara erabaki zutela amore eman eta bere burua Gaztelari entregatzea. Berriz ere, Avalosen kasuan bezala, diskurtso politiko baten aitzinean gaude. Garcia de Gongoraren testuan, diskurtsoaren ondorio politikoa zein izanen den baita inportanteena, eta ez kontatutakoaren egia.

Garcia de Gongorak idatzi zuen garaian, errestaurazioaren teoriak galdua zuen indarra, batez ere Aragoiko eta Gaztelako historialariek beren alde erabiltzen zutelako. Beraz, bertze teoria baten beharra bazen. Garcia de Gongorak proposatu zuen, 1628an, bere *Historia apologética del Reino de Navarra* liburuan, honako hau: Nafarroako errege-erreginak eskumikatuak izan ondoren, nafarrek erabaki zuten amore ematea Gaztelaren aurrean. Beraz, tronuko dinastian aldaketa bat bertzerik ez zen gertatu; ez zen konkistarik izan. Dударik gabe, Garcia de Gongorak bazekien (historikoki) gezurretan ari zela, baina, erran bezala, politika interesatzen zitzaion. Gertatutakoa dinastia aldaketa hutsa bazen, orduan errege-erregina berriek ezin zituzten foruak deuseztatu, eta, aitzineko monarkek bezala, nafarren askatasuna errespetatu beharra dute (“*tienen la misma obligación que los demás sus predecesores de conservarlos en sus antiguas libertades*”, erranen du, hitzez hitz, Garcia de Gongorak).

Hurrengo mendean, Borboitarrek Espainiako tronura ailegatzearekin batera, Aleson kronista berriz ere errestaurazioaren teoriara bueltatuko da, aipatu den bezala.

3. *Konkista berridatzi beharra.*

19 eta 20. mendeetan, konkista deseroso izanen da historialari anitzendako. 20. mendean, batez ere, historialari *navarristak* saiatuko dira historia hori arintzen, eta konkistaren ustezko onurak azpimarratzen. Halere, orain, Nafarroaren konkista ukatzeko edo ezkutatzeko aurkituko ditugun arrazoiak guztiz desberdinak izanen dira. Antzinako Erregimenean, ikusi bezala, oinarri historiografiko bat eratu nahi izan zuten historialariek, Nafarroako erakundeak defendatzeko. 19 eta 20. mendeetan, ordea, nazioa izanen da historialarien estrategia ulertzeko giltzarria. Hain zuzen ere, Nafarroaren espainiartasuna defendatze aldera ezkutatuko dute historialari batzuek (Eladio Esparza, Victor Pradera, Jaime Ignacio del Burgo) Nafarroa Gaztelari lotzeko egiazko modua.

Bistan da Nafarroaren konkista berridatzi behar dela, gure ikuspuntutik. Saio batzuk izan dira historian; adibidez, 19. mendean, euskaroen taldeak egindakoak. Gaur egun, zenbait historialarik argi eta garbi utzi dute gertatutakoa konkista izan zela, eta ez borondatezko bat-egitea, ezta prozesu baketsua ere. Hori guztia ongi dago, baina gure historia berridatzeko, ikuspuntu egokia ez ezik, metodologia zorrotza ere behar da, eta, nire ustez, zenbait historialarik huts egin dute puntu horretan. Beharbada egin beharreko lana berria delako, saiatu dira halako tradizio historiografiko bat asmatzen: konparaziorako, Moret eta Oihenart “nafar Estatuaren” defendatzaileen artean sailkatu dituzte; nire iduriko, bien lanean ez dago sailkapen hori justifikatzen duen zantzurik. Edo tematu dira nazio kontzeptua 16. mendera eramaten; nire ustez, kontu handiagoz jokatu beharko genuke puntu horretan. Egia da Nafarroak independentzia galdu izana traba izan dela euskal naziotasuna eraikitzeko; bertze kontu bat da, konkistaren garaiko parte hartzaileek, beamondarrek eta agramondarrek, nazioa bezalako kontzeptuek akuilatuta egiten zuten borrokan, eta bertze ideia eta interes batzuek bultzatuta.

Edonola ere, 2012. urtea momentu ona izan daiteke horretaz guztiaz eztabaidatzeko.